

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eski Türk Edebiyatı Öğretimi

Celile Eren ARGIT*

TANZİMAT'TAN ÖNCE okullardaki derslerin nasıl bir program çerçevesinde okutulduğuna baktığımızda öncelikle medreselerdeki eğitim göze çarpar. Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin bir program dâhilinde nasıl bir sıra takip ettiği açıkça bilinmemekle beraber, öğretimin, derslerin takibi yoluyla belli bir kitap takrir edildiği, dersane yakınındaki cami ve mescitlerde öğrenilen bilgilerin tekrarlanarak tatbikî olarak verildiği anlaşılmaktadır.¹ Esasen bu kitapların bir konuyu ele alış bakımından belli bir programı takip ettiği muhakkaktır. Uygulamada medreseler değil de müderrisler daha mühim bir mevkie bulunmaktadır. Hocanın, daha doğrusu bilginin/müderrisin etkisi o kadar genişti ki zaman içinde bir bilginin yolunda gidenler modern anlamda bir okul oluşturmaktaydılar.

Osmanlı medreselerinde “kitap geçmek” yani bir seviyedeki temel ve yardımcı kitapları bitirdikten sonra üst seviyeye yükselmek esas olduğundan bütün medreselerdeki tahsil süresi hoca ve talebelerin gayretlerine bağlı olarak uzayıp kısalmaktaydı.²

Derslerin ne şekilde okutulduğuna dair bir fikir vermek için XVI. asrın büyük âlimlerinden *Şakâyi-k-ı Numâniye*, *Mevzûatü'l-Ulûm* ve diğer bazı ilmi eserlerin müellifi olan Taşköprülüzâde Ahmet İsâmüddin Efendi'nin (öl. 1561) tercüme-i hâlini gözden geçirmek faydalı olur.

Taşköprülüzâde ilk tahsilinden sonra medrese dersine Arapça lügat ezberlemekle başlamıştır. Sonra Molla Alâüddin Yetim'den sarfta Maksud, İzzi, Merah isimlerindeki muhtasar kitapları ve nahivde Avâmil, Misbah ve Kâfiye ile

* Öğr. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümü.

1 Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 45.

2 Cahit Baltacı, a.g.e., s. 36.

bunun şerhlerinden Vâfiyye, Haruniyye ve Elfiyye'yi okumuştur. Bundan sonra amcasından sarf, nahiv, lügat ve bunların kavâidinden bahseden *Dav'ül-Misbah*'ı görmüştür. *Miftah* şerhini Fenârîzâde Muhiddin Çelebi'den *Mevâkıf* şerhini Seydi Muhiddin Efendi'den görmüştür.³

XIX. yüzyılda yaşamış olan Abdülaziz Bey (1850-1918), *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tâbirleri* adlı kitabında medresedeki tedrise dair şu bilgileri veriyor:

Sabah derslerinde okutulan temel kitaplar:

İlm-i sarf derslerinde okutulanlar: *Emsile, Bina, Maksud, İzzi*. İlm-i nahiv derslerinde okutulanlar: *Avâmil, Tuhfetü'l-Avâmil, İzhar, İzhar* şerhi *Adalı, Netâ'icü'l-Efkâr, Kâfiyye, Kâfiyye* şerhi *Molla Cami*, bazı hocalar tarafından da *Molla Cami* haşiyesi olan *Abdülğafur* ve *İsam* okutulurdu.

İkinci derslerinde okutulan kitaplar:

Adalı ve *Molla Cami* ile başlanır. Ayrıca Fenârî ile beraber *Muhtasar, Tasdikat* veya akaid dersi ile beraber *Mülteka, Mir'atü'l-Usul* adlı kitaplar okutulurdu.

Tatilde okutulan kitaplar:

Dersler tatil edildikten sonra talebe isterse şunlar okutulur: İlk sene, *Avâmil* metni ve *Subha-ı sıbyan*. İkinci sene, *Merah* ve *Alâka* şerhi. Üçüncü sene, *Kavâidü'l-İrâb*. Dördüncü ve daha sonraki senelerde, *Vâsiyye, Şâfiyye*. Bunların dışında *Velediyye, Taşköprü, Abdülvehhab, Telhis* metni, *Mirkat, Şemsiyye, Burhan-ı Gelenbevî*. Üç aylarda taşraya gidecek talebelerden isteyenlere okutulanlar: *Molla Cami, Abdülğafur, Gelenbevî* gibi.

Yukarıda görüldüğü gibi hocaların isimleri ve onların eserleri ders programlarını belirlemektedir. Meselâ *Molla Cami* ile nahiv dersinde okutulan *Molla Cami*'nin *Fevâidü'z-Ziyaiyye fi Şerhi'l-Kâfiyye* (1492) adlı eseri kast edilmiştir.

Süheyl Ünver de aynı konuya değinir: “Bazen yalnız yazar hatta derleyen adı, okutulan bahsi bildirir. Meselâ *Molla Cami, Mutavvel, Multeka, Dürer*. Bu isimler, çoğu kez okutulan konuların bir kısaltma işareti gibi söylenmesidir. Derse giderken ‘nahve gidiyorum’ denmez, ‘Molla Cami okumaya gidiyorum’ denir.”⁴

Ayrıca medreselerin alt sınıflarında bir ilmin muhtasar şekli, ilerlemiş sınıflarında ise genellikle mufassalı okutulurdu. Ulûm-ı âliyyeden belâğatte *Sekkâkî*'nin *Miftahü'l-Ulûm*'u ile bunun özeti mahiyetindeki *Telhisü'l-Miftah* ve Teftazânî'nin *Mutavvel* ve *Muhtasar* adlı şerhleriyle bunlara yapılan çeşitli şerhler okutulurdu.

3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1965, s. 39-43.

4 *Toplum Hayatı*, “Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tâbirleri”, c. I, Kâzım Arsan ve Duygu Arsan Günay (haz.), İstanbul, 1995, s. 79-81.

Tanzimat döneminde medreselerdeki öğretimin de geliştirilmesi söz konusudur. Şeyhülislâmlığın emri ile Anadolu pâyeli Vehbi Sâyi Efendi tarafından 23 Temmuz 1869 tarihinde hazırlanmış bir listede İstanbul medreselerinde okutulan dersler ve her medresede derslere devam eden talebe sayısı gösterilir. Bu listeden öğrendiğimize göre İstanbul medreselerinde okutulan dersler Arapça grameri ile mantık, fıkıh, usul-ı fıkıh ve kelâmdan ibaretti. Arapça gramerinden sarf tek ders; nahiv ise İzhar ve Kâfiye olarak iki ders halinde görülmekteydi.

Ayrıca Dârü'l-hilâfeti'l-âliye Medresesinin kuruluşu aşamasında medreselerin ıslahı görüşülürken hazırlanan bir raporda (1907) da edebiyat dersinde okutulacak kitaplar şöyle sıralanır: *Muhtasar*, *Mir'at*, *Mutavvel* ve *Tavzih*.⁵

II. Meşrutiyetten sonra medreselerin ders programlarında edebiyat ile ilgili olarak edebiyat-ı Osmaniyye, kitabet ve belâgat-ı Osmaniyye dersleri görülür.⁶

Medresenin 1909 tarihli ders programına “edebiyat”, “belâgat” ve “tarih-i edebiyat” dersleri ayrı ayrı konulur. 1914'de *Tâlim-i Edebiyat* okutulduğu belirtilir.

Dârü'l-hilâfeti'l-âliye Medresesi, 1917'de çıkarılan bir kanunla şekil değişikliğine uğrar. Medresetü'l-mütehassısîn'in adı “Süleymaniye” olur, tahsil süresi iki yıldan üç yıla çıkarılırken “tefsir”, “hadis”, “kelâm-tasavvuf-felsefe” şubelerine bir de “edebiyat” şubesi eklenir. Bu nizamnâmenin 27. maddesine göre derecat-ı selâse medreselerinde okunacak Türk Edebiyatı derslerine Sahnın 1., 2. ve 3. senelerinde; ibtida-i dâhilin 1., 2. ve 3. senelerinde rastlanır.⁷

1916-1917 senelerinde *Tâlim-i Edebiyat* ile birlikte Menemenlizâde'nin *Osmanlı Edebiyatı* okutulur. 1918 ve 1920 tarihlerinde ise “Edebiyat” adlı bir kitap okutulur ki bunun Süleyman Fehmi'nin *Edebiyat* kitabı olması muhtemeldir. Medresenin de devrin edebiyat anlayışına ayak uydurduğu görülmektedir. Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra Arap belâgatının öğretimi ve Arap ve Fars edebiyatı örneklerinin kullanımı yerine Osmanlı belâgatının öğretimi ve Osmanlı ve Batı edebiyatından seçme örneklerin okutulması söz konusudur.

Tanzimat öncesinde medreselerin yanı sıra Mühendishane, Enderun, Mülkiye gibi eğitim kurumlarını da görmekteyiz. Edebiyat öğretimi ile ilgili olarak klâsik belâgat, kıraat, inşâ ve resmî kitabet dersleri vardır. Bu kurumların, Tanzimat sonrasında ulaşabildiğimiz edebiyat dersi programları ile ilgili şu bilgileri verebiliriz:

Batı'daki eğitim sistemini ve ders programlarını ilk defa uygulamaya çalışan Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyün (1773)'un devamı olan Bahriye Mekte-

5 Cevat İzgi, *Osmanlı medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*, c. II, İstanbul, 1997, s. 110-112.

6 Veli Ertan, “Tarihte Dârülhilâfe Medreseleri ve İhtisas Şubeleri”, *İslâm Medeniyeti*, Ekim 1982, c. V, sy. 4, s. 38-56.

7 Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2000, s. 8-19.

bi'nin 1870'li yıllardaki ders programında imlâ, kitabet, kavâid-i Osmaniyye, Türkçe, kıraat ve hat dersleri vardır.⁸ Bu derslerin içeriğinde eski edebiyat eserlerinin örnek olarak kullanıldığı tespit edilmektedir.

Mülkiye'nin 1805-1806 tarihli ders programında "Belâgat-ı Osmaniyye" adına rastlanır ki bunun daha çok Arap belâgati ile ilgili olduğu kanaatindeyiz. Mülkiye'de "belâgat" dersi 1877, 1885, 1891, 1899, 1900, 1901, 1905, 1907 tarihli programlarda tespit edilir. Bunların dışında Mülkiyenin, 1874-1875 tarihli ders programında "Edebiyat-ı Osmaniyye" ve 1908 tarihli programında da "Edebiyat-ı Türkiyye" adına rastlanır. Mülkiyede özellikle belâgata daha çok yer verilmesinin sebebini de yetiştirdiği meslek grubunun ihtiyacını karşılamasına bağlayabiliriz.

Enderun'un 1292 senesine ait ders programında edebiyat dersinde *Mi'yar ve Medhal-i Kavâid, Kısas-ı Enbiya, Tarih-i Osmanî* okutulur. Arapça, Farsça ve Fars edebiyatı, fıkıh, tefsir, Türk edebiyatı vs. gibi konular üst öğrenim aşamasında özel kabiliyetlere dayanan konulardır.

(1868) senesi Enderun mekteb-i ibtidaî programındaki 5. seneye ait edebiyat dersinde (haftada 3 saat) *Kavâid-i Osmaniyye ve Miyârü'l-Kelâm* kitapları kaynak gösterilir.⁹

Enderunun 1909 senesine ait ders programında okunan dersler arasında ibtidai sınıflarında kıraat, sınıf-1 mahsusta da edebiyat-ı Osmaniyye vardır.¹⁰

Tanzimat'ın getirdiği yeni eğitim anlayışı ile birlikte Mühendishâne, Mülkiye ve Enderun'da da Arap-Fars edebiyatlarının ve özellikle Arap belâgatının yerini zamanla Osmanlı belâgati ve edebiyatının aldığı gözlemlenir.

Tanzimat döneminde batılılaşmanın etkisiyle açılan rüşdiye, idadî, sultani, öğretmen okulları ve dârülfünûn gibi okulların ders programları daha sistemli hale getirilerek yayımlanmıştır. Biz bu programları inceleyerek eski edebiyat dersinin gelişimini ve içeriğini tespit etmeye çalıştık.

Rüşdiye: 1838'de Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye adı ile açılan ilk rüşdiyenin 1839'daki programındaki dersler arasında Türkçe inşâ vardır. Rüşdiyelerin ibtidai kısımları ile birlikte hazırlanan ders programlarında emsileden başlanarak sarf'tan Bina, Maksut ve İzzi, nahiv'den Avâmil; uygulama için de Subha-i Sıbyan, Tuhfe-i Vehbi; rüşdiye aşamasında da sarf'tan Nuhbe ve Birgivi; Türkçe inşâ, hat, lügat ve ahlâk okutulur.

Hicrî 1294 Salnamesinde Dersaadet Mülkiye Rüşdiyelerinden Zükur Rüşdiyelerinde edebiyat ile ilgili olarak kıraat, muhâdarât-ı Türkiyye ve ilm-i belâgat dersleri vardır. Kız rüşdiyelerinde ise sadece kıraat dersine rastlanır.

8 Mustafa Ergün ve Tayyip Duman, "XIX. yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Eğitim Özel Sayısı, 1996, 2/7, s. 497.

9 Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Gazi Üniversitesi, 1984, s. 123-149.

10 Ülker Akkutay, a.g.e., s. 123-149.

1877 senesine ait ders programında ilk defa edebiyat dersinde Selim Sâbit'in *Miyârü'l-Kelâm*'ının okutulduğunu gösteren ibare vardır. Rüşdiyenin bulabildiğimiz 1898,1899, 1901, 1910,1912 ve 1922 senelerine ait ders programlarında da “edebiyat” dersi görülür.

Edebiyat dersi rüşdiye seviyesinde dilbilgisi, belâgat, ahlâk dersleri ile birlikte çocuğun okuma ve yazma becerilerini geliştirme yönünden ele alınır.

İdadi: 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde idadîlerin öğretim süresinin üç yıl olduğu ve okutulacak dersler arasında Türkçe kitabet ve inşânın da yer aldığı belirtilir. 1873 tarihli ders programlarında da kavâid-i Osmaniyyeye, kıraat ve kitabet-i Türkiyyeye rastlanır.

1892-1893'te yapılan program değişikliklerinde vilâyet ve liva idadîlerinde (rüşdiye sınıfları da dâhil) bütün sınıflarda Türkçe ve edebiyat okutulması öngörülür.

Rüşdiye, idadî ve yüksek okul dersleri arasında bir bağ kurmak ve aynı derecedeki okullara zamanın ihtiyacına göre müşterek programlar verilmek istenmiştir. 1892, 1898-1899 yıllarında rüşdiye ve idadîlerin programlarında son sınıflara yönelik olarak edebiyat, ahlâk ve kitabet-i resmiye dersleri yer alır.

İdadîlerin son sınıflarında kitabet, edebiyat bilgileri, edebiyat tarihi gösterilirken seçilen metinlerin hikemî, felsefî, tarihî, millî ve edebî konulardan olmasına itina gösterilmiştir. Edebî parçaların tahlili yoluyla ibare, ezber, imlâ, kavâid, kıraat, kitabet, usul-ı tahrir üzerinde durulmaktadır. 6. ve 7. sınıflarda ise okuma metinleri içerisinde Fuzulî, Baki, Nef'î, Nedim, Şeyh Gâlip, Ziya Paşa ve günün meşhur edip ve şâirlerinden seçilmiş parçalar ezberletileceği gibi, 7. sınıfta ayrıca edebiyat-ı Osmanî ve edebiyat tarihi konuları üzerinde de durulmaktadır.¹¹

İdadinin ulaşabildiğimiz ders programlarını kronolojik olarak incelediğimizde önce *Mebâni'l-İnşâ*'nın, daha sonra *Tâlim-i Edebiyat* ve Süleyman Fehmi'nin *Edebiyat* adlı kitabının okutulduğunu tespit ediyoruz. Dersin adı da “Edebiyat” veya “Edebiyat-ı Osmaniye” şeklindedir.

Okuma ve yazma becerileri belli bir seviyeye gelmiş kabul edilen öğrencinin, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimini tamamlaması açısından idadî seviyesinde edebiyat bilgileri, edebiyat tarihi, edebî tahlili, seçkin eserleri okuması öngörülmektedir.

Öğretmen Okulları: Tanzimat döneminde meslekî eğitim alanında da atılımda bulunularak öğretmen okulları açılır. 1874'te İstanbul dârülmuallimîn'in idadî şubesinde inşâ-yı Türkî, ilm-i belâgat okutulmuştur. 1876'da öğretmen okullarının ders programlarının idadî şubesi kısmında Türkçe inşâ (kompozis-

11 Faruk Öztürk, “1908-1928 Yılları Arası Orta Öğretim (İdadi ve Sultani) Müfredat Programlarının Muhteva ve Amaç Bakımından Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1993, s. 50-51.

yon), belâgat vardır.¹² İdadî şubesi 5 yıl olup fen, tarih, edebiyat, yabancı dil dersleri ağırlıklıdır. 1877'de "âliye" (yüksek) adını alan idadî şubesi, sonraki yüksek öğretmen okullarının başlangıcıdır. 1878 yılındaki müfredat programında Türkçe şiir ve inşâ dersi vardır. 1898'de İstanbul Dârümuallimîn-i İbtidâiyye şubesinde usul-ı inşâ, 2. sınıfta 1 saattir. 1904'te bazı küçük değişikliklere uğramakla birlikte II. Meşrutiyet'in başına kadar uygulanan bu programa göre "Âliye" şubesinde edebiyat şu şekilde okutulmuştur: Belâgat-ı Arabiyye, belâgat-ı Türkiyye, belâgat-ı Fârisî, kitabet-i resmîyye. Dârümuallimîn-i âliye'nin 1915 yılındaki programında ibtidâî şubesinde tahrir, ihzârî şubesinde ise muhtasar tarih-i lisân, ilm-i iştikak, kitabet başlıkları ile okutulur.¹³

Dârümuallimîn'in ulaşabildiğimiz ders programlarında edebiyat dersi önceleri "Belâgat" daha sonraları ise "Edebiyat-ı Osmaniyye" diye geçer.

Dârümuallimat'ın (kız öğretmen okulu) sıbyan şubesinde, 1869'da, Kavâid-i Lisân-ı Osmanî, kitabet; rüşdiye şubesinde ise Kavâid-i Lisân-ı Osmanî, inşâ dersleri konulmuştur. 1898'de İstanbul dârümuallimatında Kavâid-i Osmaniyye, müntehabat, kitabet ve tatbikat dersleri görülür.

1914-1915'te dârümuallimatın ders programında da edebiyat ve kitabet dersleri görülür.¹⁴

Mesleklerinden dolayı öğretim yapacakları dilin doğru, düzgün, anlaşılır ve güzel bir Türkçe olması düşünüldüğünden kompozisyona, resmî yazı yazma usullerine, seçkin eserlere, belâgata ve şiire önem verilir.

Sultânî: 1874, 1884, 1905 yıllarına ait ders programlarında edebiyat-ı Türkiyye, belâgat-ı Osmaniyye, meânî, beyan, aruz, kitabet, kıraat başlıklarını taşıyan dersleri görürüz.¹⁵

Sultanînin ulaşabildiğimiz ders programlarında ise dersin adı 1898, 1899, 1900, 1901 tarihlerinde "belâgat" olarak geçer; 1901, 1905 tarihlerinde belâgatın yanında "Edebiyat-ı Osmaniyye" de zikredilir. 1910 (Robert Koleji'nin ders programıdır), 1911, 1912, 1913 tarihlerinde de "Edebiyat-ı Osmaniyye" adına rastlanır. 1913'te ilâve olarak "tenkidat-ı edebiyye" dersini görürüz. 1915'te "tenkidat-ı edebiyye" ile birlikte "tarih-i edebiyat" dersine rastlanır. 1916'da dersin adı "Türkçe Edebiyat"tır ki II. Meşrutiyetin tesiri ders programlarında da kendisini gösterir. 1922'de ise "tarih-i edebiyat" ve "kavâid-i edebiyye" dersleri dikkati çeker.

1912 tarihli İstanbul Mekâtib-i Sultânî programında edebî parçaların tahli-

12 Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1996, s. 8-9.

13 Cemil Öztürk, a.g.e., s. 34.

14 Cemil Öztürk, a.g.e., s. 11-23.

15 Bayram Kodaman, *Abdülhâmid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1991, s. 77-144.

li, meşhur edip ve şâirlerin eserleri ve bu eser sahiplerinin hayatı ve fikirleri hakkında bilgi verildiği, ifade-i meram, inşâ, takviye-i hafıza için ezberlenmesi gerekli şiirler ve edebî yazılar gibi konular belirtilmekle beraber son sınıfta edebiyat-ı Osmanî tarihi ve dilin geçirdiği evreler de ilâve edilmiştir.¹⁶

1915 ve 1922 yılları sultânî 2. devre programında edebî ve bedî malûmat, edebî sanatların nev'i, nesir, nazım, millî vezin, aruz vezni gibi konularla son sınıfta kıraat, kitabet, edebiyat tarihi, edebî türler (efsaneler, masallar, şarkılar gibi) hakkında bilgi verilmektedir.¹⁷

Dârüşşafaka'da 1876'da *Mebâni'l-İnşâ*, 1912'de *Tâlim-i Edebiyat*, 1916'da tekrar *Mebâni'l-İnşânın* okutulduğu görülmektedir.

Sultânilerde edebiyat dersi daha kapsamlı ele alınır. Belâgat, edebiyat tarihi, şiir gibi derslerin yanı sıra tenkid, edebî tahlil, edebiyat bilgileri ve türleri gibi yeni dersler de ilâve edilmiştir. Ayrıca batı edebiyatının etkisi de kendini daha fazla hissettirmektedir.

Dârülfünûn: 1869'da açılan Dârülfünûn-ı Osmanî'nin 1870-1871 yıllarına ait ders programlarında Türk edebiyatı dersine rastlanır. 1900 yılında hazırlanan nizamnâmeye göre Dârülfünûn-ı Şahane'nin edebiyat şubesi 3 yıllık olup okunan dersler arasında Edebiyat-ı Osmaniyye vardır. Metin şerhi şeklinde ders işlenmektedir.

1908'den sonra dârülfünûnda en çok edebiyat ve felsefe dersleri üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Türklük ve Türkçülüğü ön plâna çıkartan özellikle Türk tarihini işleyen programlar düzenlenmiştir. Eski Osmanlı edebiyatından yalnızca metinler şerhi kalmıştır. Edebiyat şubesinin Meşrutiyet sonrasındaki ders programında tarih-i edebiyat, Halit Ziya tarafından verilir. Edebiyat şubesinde Ziya Gökalp'in hocalık yaptığı, Mehmet Akif'in kavâid-i nazım ve şiir, Hüseyin Cahit'in hikmet-i edebiye ve hikmet-i bedâyî (estetik), Dr. Rıza Tevfik'in edebiyat-ı Osmaniyye, Tevfik Fikret'in edebiyat-ı Osmaniyye derslerini okuttukları görülür.

1914-1915 öğretim yılında açılan inas dârülfünûnunun edebiyat şubesinde Türk edebiyatı, resmî ve hususî kitabet, edebiyat tarihi okutulan dersler arasındadır.

1919-1920 öğretim yılında yürürlüğe giren Dârülfünûn-ı Osmanî Nizamnamesi'ne göre edebiyat şubesinde Türk tarih-i edebiyatı dersi vardır.¹⁸

Dârülfünûnun elde edebildiğimiz ders programlarında da Edebiyat-ı Osmaniyye" (1905), "Edebiyat-ı Türkiyye" (1908, 1913), "Tarih-i Edebiyat" (1913),

16 Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 56-131.

17 Faruk Öztürk, a.g.t., s. 51-52.

18 Ali Yıldırım, *Türk Üniversite Tarihi*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1998, s. 102-102, 116-117, 148, 183, 225, 251, 289.

“Asâr-ı Edebiyye Tedkikatı”, “Türk Edebiyatı Tarihi” (1918-1919), “Türk Edebiyatı Tarihi” (1919-1920) başlıklarını görürüz.

Yukarıda bahsettiğimiz ders programlarına göre artık edebiyatın ahlâkî yönü yerine güzel san’at ve estetik yönü tercih edilmektedir. Edebî türler, tenkid, kültür tarihi, tahlil, estetik gibi hususlarla daha detaylı ve bilimsel bir şekilde ele alınmaya başlanır. Ayrıca ders adlarının da II. Meşrutiyet anlayışına göre değiştiğini, “Osmanlı” yerine “Türk” kelimesinin kullanıldığını söyleyebiliriz.

Ders adlarını programlardan tespit edebiliyoruz. Fakat bu derslerin içerikleri hakkında detaylı bilgi yoktur. Bu bakımdan biz burada derslerin içeriklerini tespit edebilmek için okutulan kitaplardan yararlanıyoruz.

Rüşdiyye

Rüşdiyelerde okutulan Selim Sâbit’in *Miyârü’l-Kelâm* (1870), Ahmet Hamdi’nin *Belâgat-ı Lisân-ı Osmanî* (1876), İbrahim Rifat’ın *Suallî Cevaplı Tâlim-i Edebiyat-ı Osmaniye* (1312/1894-1895) eserleri, edebiyatı klâsik belâgat bilgileri (fesahat, ilm-i meânî, ilm-i beyan, ilm-i bedî), nazım ve nesir türleri, aruz, kafiye açısından anlatır. Edebî ilimler olarak lügat, belâgat, sarf, nahiv, kıraat, katabet/inşâ, vezin, imlâ, edebî san’atlardan bahsedilir.

Eski edebiyat eğitiminde *kelâm* mefhumu çok önemlidir. Öğrencinin mantığının ve düşünce sisteminin geliştirilip söz söyleme gücünün kelâm ile artacağına inanılır. Klâsik edebiyatın “iyi yazmak için iyi düşünülmelidir” kuralı temel alınır. Zihinsel gelişim için kelâm-ı mevzûna kelâm-ı mensûrdan daha çok rağbet edilir.

İfadede kelime bilgisinin, cümle bilgisinin, anlam bilgisinin, edebiyat bilgilerinin, söz san’atlarının doğru, düzgün, yerinde ve estetik kullanımı söz konusudur. “Anlatmak istediğimi nasıl en doğru, düzgün, etkili, estetik ve zevkli bir şekilde anlatabilirim?” sorusu edebiyat eğitimini yönlendirir.

Dilin kuralları öğrenildikten sonra edebiyat öğretimine geçilmelidir. Bunun için de belâgata başlarken cümle bilgisi ele alınır. Cümle yapı ve anlam bakımından incelenir. Daha sonra klâsik belâgatın konuları olan fesahat, meânî, beyan ve bedî anlatılır. Klâsik belâgat anlayışında önce fesahat ele alınır; kelime, kelâm ve mütekellimin fesahatleri ayrı ayrı ele alınır. Kelimede ve kelâm-da fesahatı bozan unsurlar olarak tenâfür-i hurûf, garâbet, muhalefet-i kıyas, za’f-ı telif, tenâfür-i kelimat, ta’kîd, kesret-i tekrar, tetâbû-ı izafât açıklanır. Daha sonra ilm-i meânînin konuları olan, telif-i kelâm (terkip, cümle, sebk), isnad-ı haberî, müsned, müsnedünileyh, mütemmimât-ı cümle, inşa, vasl ve fasl, icaz, itnâb, müsâvât, kasr, lâfız üzerinde durulur. İlm-i beyanın konuları olarak da hakikat, mecaz (mecaz-ı mürsel, istiâre), teşbih, kinaye (telvih, remz, imâ ve işaret) anlatılır.

İlm-i bedîdeki söz san'atları lâfız ve mânâ diye sınıflandırılır. Ayrıca nazım, nesir, aruz, kafiye, secii vb. hakkında klâsik edebî bilgiler verilir. Rüşdiye öğrencisine Türkçe'yi doğru ve güzel kullanmayı öğretmek istense de Arap belâgatının sadeleştirilmiş bir şeklinin verilmesinden öteye gidilmez. Edebiyat ve ahlâk beraber düşünüldüğü için verilen örnekler terbiye edici niteliktedir ve çoğunlukla kimlere ait olduğu belli değildir. Şiire nazaran nesirdeki örnekler azdır. Öğrencinin aklında daha kalıcı olduğuna inanıldığı için şiir örnekleri tercih edilmiştir.

İdâdî-Sultânî

İdâdîlerin ders programlarında başlangıçta klâsik belâgat ve inşâ dersleri görülürken II. Meşrutiyete yaklaştıkça özellikle Fransız eğitiminin tesiri ile edebiyat, kompozisyon, edebiyat tarihi gibi derslere de rastlanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Türk edebiyatının örgün öğretimi artık söz konusu edilir.

Mehmet Nüzhet'in *Mugni'l-Küttâb* (1869) adlı kitabının¹⁹ "usul-ı inşâ ve kitabet" bölümünde ilm-i meânî, ilm-i beyan ve ilm-i bedîden bahsedilir. İlm-i inşâ, fenn-i kitabet konularında bilinmesi gerekenleri sıralayan yazar, Arapça kaynağına bağlı olarak "(...) kelâm-ı Arapta lâfız ve hat cihetleri ile hâle ve hatadan ihtirâz olunmasının tarifini bildiren ilme ilm-i edeb itlâk olunur" der.²⁰ Bu çerçevede edebî ilimleri lügat, nahiv, aruz, kafiye, iştikak, meânî, beyan, tarih, inşâ, sarf, hat, karzu'-ş- şiir olarak sıralar ve bunların her birinin ne ifade ettiğini söyler.

Tahsil-i kitabet için ulûm-ı edebiyenin lüzumundan bahsedilir. Yani önce dilbilgisi öğrenilecek daha sonra kitabete geçilecektir. Kitabetten kasıt makama uygun, maruzatı belli, seçkin ve güzel yazmadır. Bu çerçevede kompozisyon kuralları, idadî öğrencisine öğretilmek istenir: Anlatılmak istenenin bütün ayrıntı ve özellikleri ile verecek kelime ve anlamın güzel bir başlangıçla verilmesine, ifadenin evvelinin devamı zevk-i selimin kabulleneceği ve söyleyenin maksadına uygun bir şekilde olmasına, başlangıcın güzel bir tarzda gelişmesine, irtibatın sağlam kurulmasına, kopukluk olmamasına, müellifin maksadını güzel bir şekilde ortaya koymasına ve sözün sonunun da güzel bir şekilde getirilmesine dikkat edilmelidir.

Daha sonra kitabetten edebî yazılara geçilerek kompozisyondaki üslûp söz konusu edilir. Üslûba sadece kelime ve cümlelerin insicâmî açısından yaklaşılır. Bunun dışında klâsik belâgat anlayışının izleri görülür. *Mugni'l-Küttâb*'da seçilen örneklerde "tehzîb-i ahlâk-ı etfâl" (çocukların ahlâkını düzeltme)

19 Kâzım Yetiş, "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1987, s. 371.

20 Mehmet Nüzhet, *Mugni'l-Küttâb*, s. 85.

amaçlanır. Yazar tarafından Türkçe'ye mahsus bir belâgat kitabı olması gerektiği de vurgulanır.

Belâgatı, kitabet çerçevesinde düşündüğünden önce insicam-ı kelâmdan bahseder. İnsicam-ı kelâma göre yazılacak şeylerde dikkat edilecek hususlar belirtilir: İnce düşünce, alışılmış lügat ve tâbirlerin kullanılması, alışılmadık kelimelerden kaçınılması, zamana uygun kelimelerle fikirleri ifade etme, usul-ı fesâhata ve belâgata uyma, lâfız ve mânâ şeklinde sınıflandırılan edebî san'atların kullanılan dilde yapılması.

Mihalicî Mustafa Efendi'nin *Zübdetü'l-Beyan* (1880), Manastırlı Mehmet Rifat'ın *Külliyât-ı Kavâid* kitabındaki "Belâgat-ı Osmaniye" bölümü (1886), Ali Nazîma'nın *Muhtıra-i Belâgat* (1890), Ruscuklu M. Hayri'nin *Belâgat* (1890), Manastırlı Mehmet Rifat'ın *Mecâmiü'l-Edeb* (1891), İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurrahman'ın *Tertib-i Cedid Belâgat-ı Osmaniye* (1892), Râşid'in rüşdiye ve idâdîlerde okutulan *Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî* (1899) eserleri klâsik anlayıştaki belâgatı anlatmakla birlikte üslubun/kelâmın şartları ve özellikleri, şiveye mugâyeret, teşhis ve intak, noktalama işaretleri gibi yeni konulara da yer verirler.

Yalnız Manastırlı Mehmet Rifat, *Külliyât-ı Kavâid* kitabındaki ilm-i bedî bölümünde lâfza ve mânâya ait san'atları ele alırken mânâya ait san'atları fonksiyonlarına göre sınıflandırır. Meselâ "ta'lil" başlığı altında hüsn-i ta'lil ve tecâhül-i ârif anlatılır.

Manastırlı Mehmet Rifat, *Mecâmiü'l-Edeb* (1891) adlı ders kitabında ise diğer kitaplardan farklı olarak "edeb" kelimesi üzerinde durarak fıtratta mevcut olan ilahî güzelliğin edebiyat vasıtasıyla aktarıldığını söyler. Bu özelliği ile edebiyat, hal ve hareketleri terbiye etmekle beraber güzelleştirmektedir. Edebî san'atların da zihni kuvvetlendirdiğine inanılır.

Lisân-ı Osmanînin belâgatının Arap ve Fars belâgatlarına bağlı olduğu belirtilir. Arapça ve Farsça edebî ve fennî terimler dilden çıkarılırsa dilin fakirleşeceği de söylenir.

Klâsik şiir bilgileri olarak şiir, nazım, aruz, kafiye verilir. Aruz kelâmı, kendine mahsus vezinlere uygun kılan ve bununla manzum kelâm söylemek usullerini öğreten, vezinlerin doğrusunu yanlışından ayırt edip bir kelâmın manzum olup olmadığını tamamıyla bildiren ilimdir. Kelimelerin hareke ve sükûnlarının efâil ve tefâil vezinlerine göre ayarlandığı belirtilir. Aruzun rûkûnleri olarak sebep, veted, fâsıla gösterilir. Bunlar, harflerin sakin veya müteharrik olmasına göre belirlenir. Ayrıca aruzun bahir örnekleri ile taktî' de açıklanır. Nazımda usul ve kaidesine göre kafiye kullanılması gerektiği söylenir; alfabetik sıraya göre kafiye çeşitleri verilir.

Mecâmiü'l-Edeb'in "Ahval-i Tahrir" bölümünde kelâmın şartları ve erkânı söz konusu edilir. Kelâm manzum veya mensur olur. Kelâm-ı manzuma ait ku-

rallar ve örnekler daha önce verildiği için burada sadece kelâm-ı mensur anlatılacaktır. Yazar, kelâm-ı mensurun tahriren olan kitabet ile takriren olan hitabetten ibaret olduğunu belirtir.

Yazar, daha sonra edebî eserlerdeki ifade tarzları üzerinde durur. Özellikle secilerin ifadesinde dikkat edilecek hususları gösterir. Anlaşılır, kurallı, düzgün, güzel ve zevk veren ifade tarzını örneklerle anlatır.

Kitabet bahsinde telif ve tercüme ilmî, edebî, tarihî eserler (Cevdet Paşa'nın *Kisâs-ı Enbiya'sı*, *Siyer-i Veysî*, Namık Kemal'in *Evrak-ı Perişan*'), muhâberât ve mükâtebat türleri hakkında bilgi verilir ve örnekler gösterilir. Ayrıca ek olarak makamat ve makalat anlatılır. Özellikle makamatla ilgili olarak Arapça kaynaklara müracaat edilmesi salık verilir. İlm-i kelâm bahsini *Mebâni'l-İnşa*'dan aynen aldığını ifade eder. Yazar, hitabet bahsinde Türkçe'de *Mebâni'l-İnşa*'dan başka bu konu ile ilgili bir kitap bulunmadığından Fransızca ve Arapça kaynaklara müracaat ettiğini söyler.

Manastırlı Mehmet Rifat, ayrı bir bahiste edebî tenkidi ele alır. Edebî tenkidi tarihî bilgiler ve ilmî neticeler almak için eski eserleri muhakeme etmek veya hatalı bir eseri muhakeme ederek eksikliklerini göstermek diye değerlendirir. "Ter-kibe müteallik tenkidât" başlığı altında klâsik belâgat konuları olan fesahat, meânî, beyan, bedînin tenkidlerini açıklar. Mehmet Rifat, meânî, beyan ve bedî bahislerini tenkid ederken, yeni bir anlayış olan üslûb bahsine göre anlatır. Meselâ meânide garip kelimelerin kullanılmaması, bağlaçlara dikkat, uzun cümlelerin kurulmaması; beyanda uygun ve güzel teşbih, istiâre, kinaye yapılması; bedîde söz san'atlarının yerinde ve gerçeğe uygun kullanılmasını tavsiye eder.

Bu sahadaki kitaplara tenkid konusu ilk defa *Mecâmiü'l-Edeb* ile müstakilen girer. Hem modern mânâda münekkidin görevlerinin bildirilmesi, hem de klâsik mânâda belâgatın tenkit edilmesi açısından bir sentez oluşturulmuştur.

Halit Ziya'nın 1892-1896 yılları arasında İzmir İdâdisinde okutmuş olduğu *Türk Edebiyatı*, derslerinden derlenmiş notlardır.²¹ *Talim-i Edebiyat*'ın üslup ve edebî anlayışı görülür. Giriş kısmında edebiyatı eski ve yeni tarz diye ikiye ayırır. Eski tarzda belâgat başlığı altında fesahat, meânî, beyan, bedî fenleri ile aruz, kafiye, inşâ, hitabet usulü verilir. Halit Ziya fesahat, beyan, bedî fenleri ile üslubu; inşâ kuralları ve çeşitleri ile telifi; aruz, kafiye ve şiir türleri ile nazmı; hitabet ile de vaaz erkân ve adabını anlatır.

Menemenlizâde Mehmet Tâhir'in *Osmanlı Edebiyatı* (1896) adlı kitabında klâsik belâgat başlıklarına rastlanmaz. Recaiizâde'nin etkisiyle anlatılan üslubun umumî özellikleri arasındaki fesahatı bozan hususların dışında eski belâ-

21 Halit Ziya Uşaklıgil'in bu eseri, Prof. Dr. Kâzım Yetiş tarafından ilim âlemine kazandırılmıştır. Biz çalışmamızda Sayın Yetiş'in neşrini kullandık: "Halit Ziya Uşaklıgil'in Bilinmeyen Bir Eseri", *İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1994-1997, c. XXVII, s. 311-392, 1998, c. XVIII, s. 595-638.

gatin herhangi bir özelliği görülmez. Edebiyatın hem estetik, hem de ahlâkî yönü üzerinde durulur. Diğer edebiyat kitaplarından farklı olarak üslûb-ı musanna başlığı altında anlatılan söz san'atları da farklı gruplandırılır. Edebî san'atlar burada da sanayi-i lâfziyye ve mâneviyye diye ikiye ayrılır.

Mânâyâ ait san'atların sınıflandırılmasında bir değişiklik göze çarpar. Mânâyâ ait san'atlar, kelâmında tecelli eden fikrî, hissî ve hayalî belâgatlar/güzellikler şeklinde belirlenir: Hayâle, fikre ve hisse ait san'atlar. Bunlar kelimelerin değişmesiyle oluşmazlar. Yazara göre ifadenin ruhu olan bu san'atlar, ifadeye revnâk, letâfet verir; biteviye devam eden ve dolayısıyla insana bıkkınlık veren hâlden okuyucuyu uzaklaştırmak için başvurulur. Yalnız bunların kullanılmasında aşırıya gitmemelidir. Artık edebî san'atların gerçeğe ve tabiliğe uygun şekilde seçimi önemlidir; onlara üslûbun sıhhati açısından dikkat edilmektedir.

Ayrıca ilk defa burada görülen san'atlar vardır: Sual-i mukaddere cevab, irhâ-yı inân, sükut-ı belîğ gibi.

Diğer göze çarpan bir farklılık da hayale ait san'atlarda ilm-i beyanın konusu olan mecaz ve alt başlıkları olan teşbih, istiâre, istiâre-i temsiliyye, mecaz-ı mürselin anlatılmasıdır.

Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Şahabettin Süleyman'ın beraber hazırladıkları *Yeni Osmanlı Tarihi Edebiyatı* (1904) adlı kitapta edebî şahsiyetler yaşadıkları devirlerle incelenir.

Yazarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği toplumsal değişiklikleri göz önünde bulundurarak edebî devirleri şu şekilde belirler: (1) Tasavvuf, (2) saray edebiyatı, (3) kemal devri, (4) fikir devri, (5) şahsiyet ve inhitat devri. Sadece tasavvuf, saray, kemal ve fikrî devirleriyle ilgili şahsiyetlerin hayatları hakkında bilgi ve eserlerinden örnekler verilir.

Tasavvuf devri başlığı altında Osmanlı Devleti'nin kurulmasında tasavvufun ne kadar etkili olduğu belirtilir. Tasavvuf devri Sultan Osman'dan Yıldırım Beyazıt'a kadardır.

Saray devrinde edebiyat ve dil halktan uzaklaşır; saraya mahsus olur. Halk dili ve saray dili ayrı ayrı gelişir. Arapça ve Farsça kelimeler dile hâkim olur. Bir "İstanbul ve Saray Türkçesi" meydana gelir. Edebiyat, sarayın etrafında toplanır. Nazım ve nesirde süs, hayal önem kazanır. Arap edebiyatı nazım şekilleri benimsenir. Devrin asalet ve kibarlığı, medeniyetin yüksekliği eserlere sinmiştir.

Kemal devri Kanunî'den başlar. Dil, Osmanlı medeniyetinin olgunlaşmasıyla paralel bir şekilde gelişir. Dil daha süslü, daha ulvî bir tarz almıştır. Osmanlı nesri tamamıyla Farsça etkisindedir.

Fikrî devri IV. Mehmet ile başlar. Nesir çoğunlukla anlaşılacak kadar karmaşık bir şekil alır. Gerileme devrinin izleri de edebiyatta görülür. İnsanların bedbinliği karşısında dinî ve ahlâkî eserler önem kazanır.

Süleyman Fehmi *Edebiyat* (1909) adlı eserinde edebiyatı nazım ve nesir; ayrıca edebî kurallar/edebiyat bilgileri açısından ele alır. Edebiyatın güzel san'atlar içindeki yerini, güzellik anlayışını, ahlâk ile olan ilişkisini inceler.

Edebî san'atları, "meczât" başlığı altında anlatır; mecazlar ve suver-i beyan diye ikiye ayırır. Yazar, mecazlar ile suver-i beyanın, şiir san'atlarından olmayıp, üslûbu meydana getiren esas unsurlar olduğunu açıklar. Özetle; mecazlar olmaksızın yazı yazılamaz, bunlar tabii olursa fikrin asıl tercümanı olurlar, der.

Suver-i beyan, derecesi ve özellikleri günlük konuşulan dille ifade edilemeyen bazı ihtiras ile hisleri tasvir eder. Suver-i beyan kaynağına göre his ve fikir diye ikiye ayrılır.

Süleyman Fehmi ile edebiyat dersi daha belirgin, öğretici, güzel san'at tarafı daha öne çıkıcı, san'at felsefesinin ve estetiğin ağırlık kazandığı bir ders halini alır. Ciddi bir edebiyat öğretimi için klâsiklerin okunması gereklidir. Edebiyatın eğitici yönlerinden bir tanesi olarak zevk terbiyesi düşünülür.

Midhat Cemal, idâdîdeki ders notlarını derlediği *Edebiyat Dersleri* (1910) kitabının başlangıcında Süleyman Fehmi Bey'in *Edebiyat* kitabının takip edileceğini bildirir. Eski nazım şekillerinden sadece örnekler verilir.

Şahabeddin Süleyman, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye* (1912) kitabında Türklerin yerleşik düzene geçtikten sonra kendilerinden daha ileri seviyedeki Farsça ve Arapçadan faydalanarak kendi dillerini geliştirdikleri belirtilir. Oğuz Türkçesinin Arapça ve Farsçanın tesiri sonucunda inceliş ve güzelleşerek Osmanlı Türkçesini oluşturduğu söylenir.

Osmanlı Türkçesinin geçirdiği edebî devirler, verilen şiir ve nesir örnekleri ile gösterilir. Eski edebiyatın eleştirisi yapılır. Birinci devir şiir ve kısımlarını içerir. Bu devirde kaside ve gazeller, esas ve şekil itibarıyla birbirinin aynıdır. Hiç bir yenilik göstermezler. Edebiyata tamamen klâsik konular ve şekiller hâkimdir. Arap, Fars dil ve edebiyatlarının etkileri oldukça kuvvetlidir. Yazara göre eski edebiyatın dili seci, kafiye ve lüzumsuz san'atlarla doludur.

M. Reşid'in *Nazariyyat-ı Edebiyye* (1912) kitabında belâgat yeni üslup anlayışı (Recaizâde Mahmut Ekrem) açısından anlatılır. Meânîde belâgatın özellikleri, mânâ san'atları, üslûp; beyanda fesahatın kuralları; bedîde ise nazariyyât-ı ibdâ, şiir, intikad, san'atın gayesi ele alınır.

Nazımda vezin ve kafiye şartı aranır. Vezni aruz ve millî vezin olarak ikiye ayırır. Milli veznin Türkçe'nin yapısına uygun fakat aruz vezni ile rekabet edemeyecek şekilde ahenkten mahrum olduğu söylenir. Aruz vezninin hece vezninden daha ahenkli olduğu ifade edilir. Ayrıca zihaf ve imaleden de bahsedilir. Kafiye ve redif de tanımlanarak örnekler verilir.

Daha sonra vezin ve kafiye'nin faydaları üzerinde durulur. Vezin az kelime ile çok mânâ ifade etmenin en uygun yoludur. Kelimeler sarf ve nahiv kuralla-

rına bağımlı olmadan yerleştirilebilir. Nesre göre daha coşkulu ve kalıcı bir ifade elde edilir. Ayrıca vezin, mânânın anlaşılmasında kolaylık sağlayan fesahatı da temin eder. Konuya göre vezin seçilmesinin, şiire canlılık ve tabiiyet kazandırdığı belirtilir. Kafiye, aynı ahenkteki kelimeler arasında tekrar ile tefrik ederek ahengin devamlılığında zihne yardımcı olur. Bazen bir kafiye yeni bir fikre vesile olabilir. Kafiye de kulak için olduğu kaydedilerek bunun, şaire özgürlük sağladığı ifade edilir. Böylece kafiye ve veznin hem zihinsel hem de kişisel zevk gelişimindeki rolü üzerinde durulur.

Belâgatın hususî usulleri mânâ san'atlarıdır ki üslûbun her cihetinde bulunması gerekmez, denir. Mânâ san'atları olarak mübalâğa ve mecaz ele alınır. Mübalâğa, *Tâlim-i Edebiyat*'taki bahsi tekrarlar.

Yalnız mecaz da aynı şekilde tarif edilmekle beraber değişik şekilde sınıflandırılır. Mecâzât başlığı altında önce Tâlim-i Edebiyat'ta "mecaz-ı tahayyülî" denilen burada ise "temâsül"²² diye adlandırılan grup ele alınır. Hayalin esas unsuru olan temâsül, cüz'î veya çoğunlukla geçici bir benzerliğe dayanır. Temâsül birbiri ile kıyaslanan iki şey arasındaki ortak özelliğin sayısını gösterir ki bu özellik keyfiyete tâbidir. Ortak özellik ne kadar kuvvetli olursa temâsül de o kadar kuvvetli olur. Meselâ balına balıklarla mukayese edildiğinde temâsül zayıf olur; fakat memeli hayvanlarla mukayese edildiğinde temâsül kuvvetli olur. Temâsülün çeşitleri olarak şunlar gösterilir: Teşhis ve intak, istibdâl, istiâre, teşbih, irsal-i mesel, kinaye, zarafet, telmih, tezdad, hüs-n-i ta'lil, mecaz-ı mürsel, tevriye, iham, müşâkele, tecnis.

Şiirde tasvirin önemi vurgulanır. Şiir, manzum ve mensur edebî tasvirleri, temaşa, hikâye gibi bütün hissî ve hayalî eserleri içerir. Şiirin esas unsurları teessür, tahayyül, elem ve hazdır.

Bedî hisler, üslûbun unsurları ve ruhudur. Bedî hisler eserin bütünlüğünü, ahengini sağlar.

Bedâet-i edebiyenin nev'ileri bahsinde şiiri kaside, gazel, mesnevi gibi haricî şekillere veya naat, medhiye, mersiye gibi dâhilî şekillere göre tasnif mümkündür. Neşide şeklindeki şiirin önceki şekli münâcattır.

İntikad bahsinde edebî eserlerin takdir ve temyizine kâdir zevk-i selim-i edebiyeye sahip olmak için çalışmak lâzım geldiği belirtilir. Müntekid, eserin konusundan kendine akseden teessürleri tarafsız bir şekilde değerlendirmelidir. Edebî kıymeti olan eserlerin esas tenkid konusu üslûptur. Müntekid, bir edebî eserde san'at güzelliğini arttıran veya eksiltten sebepleri (fesahate, belâgate veya bediye ait olsun) göstererek hem yazara, hem okuyucuya edebî hiz-

22 M. Reşid, bu kelimenin Fransızca karşılığı olarak "analogie" kelimesini verir. Zeynep Korkmaz Gramer Terimleri Sözlüğü'nde "analogie" kelimesinin karşılığı olarak "yakıştırma"yı verir. Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, 1992, s.193.

mette bulunur. Büyük yazarların eserleri, şiire yeni başlayanların edebî zevklerini geliştirmek için faydalıdır.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Tedrisat-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım* (1913) kitabının birinci kısmında vezin bilmeyenlerin bir manzumeyi doğru şekilde okuyamayacağı söylenir. İki türlü vezin olduğu belirtilir: 1. Parmak hesabı denen "vezn-i Türkî". Osmanlı nazımının kurucularının sâfi ve millî fikirlerini bununla tanzim ettiği belirtilir. Osman Gazi ve Yunus'un şiirlerinden örnek verilir. 2. Aruz vezninin ise ahenginden dolayı daha çok tercih edildiği söylenir. Yazara göre asırlarca işlenen aruz vezninin terk edilmesi kolay değildir. Daha sonra aruz vezninin tarihçesini, kısımlarını ve bahir çeşitlerini verir.

Kafiye ve redif bahsinde de "kafiye kulak içindir" denilerek kafiyenin sınırları genişletilir. Bu teşebbüs, nazmı kolaylaştırdığı için kulağa hoş gelebilir; fakat her şeyde olduğu gibi bu hususta da zevk-i selim sahibi olmayanlar işe karışmamalıdır, denir. Kafiye yapılan kelimelerin sonlarındaki harfe göre adlandırıldığı da söylenir.

Nazım türleri başlığı altında manzum eserler konu itibarıyla ele alınır: İlâhiyât, hikemiyyât, hamasiyyât, garâmiyyât, şarâbiyyât, tesâvir, rivâyât, medâ-yih, merâsî, hicviyyât, hezeliyyât. Burada klâsik edebiyat bilgilerinin diğer kitaplardan farklı bir tasnifi ile karşılaşırız. Fakat işlenen konular klâsik edebiyatın ilâhî, aşk, şarap gibi bilinen konularıdır.

Kitabın ikinci kısmında eski nazım şekilleri ve örnekleri verilir.

Şahabeddin Süleyman'ın *San'at-ı Tahrir ve Edebiyat* (1913) adlı kitabında Fransız edebiyatının estetik ve güzellik anlayışı, Batı edebiyatı nazariyesi anlatılır. Yaşanılan toplumun, zamanın, yerin edebî şahsiyetler üzerindeki etkileri çerçevesinde eski edebiyat örneklerinden, edebî san'atlardan yararlanır.

Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Şahabeddin Süleyman'ın iki cilt olarak hazırladıkları *Malumat-ı Edebiyye* (1914) kitabında edebî güzellik ele alınır.

Aruz vezninin ahenginin daha çok rağbet gördüğü belirtilmekle beraber hece vezninin güzelliği de vurgulanır. Millî vezin ile yazılmış eserleri konularına göre ayrıldığında kahramanlık şiirleri, tarihî şiirler, tasavvuf şiirleri, hayalî şiirler, tasvirî şiirler tespit edilir. Yazarlara göre hece vezni, aruz vezninin yerine geçmekten hâlâ çok uzaktır. Yazarlar, manzumede kafiyenin değil, veznin önemli olduğunu tekrar ederler. Hece vezninin yeknesak ahengi beğenilmediğinden Türkçe eserlerde bile aruz vezninin kullanıldığı belirtilir. Sultan Velled'in "Rebâbnâme"si buna örnek teşkil eder. Ahmet Paşa'ya gelinceye kadar bütün Osmanlı şâirlerinde vezindeki eksikliğin sebebi olarak şâirlerin dilinin aruz veznine henüz uyum sağlayamamış olması gösterilir.

Sonraki şâirlerin, aruz veznini millî vezin makamına geçirdikleri ifade edilir. Her bahrin ve vezin kendine has bir musikisi vardır. Konuya göre vezin

seçmelidir çünkü her hissin bir vezni vardır. Böyle ahenkte yeknesaklık bulunmaz, denir.

Yazarlara göre manzum olan eserlerde eserin iç intizamını temin eden vezin, dış intizamını temin eden kafiye'dir. Manzumede kafiye bulunmasının tek sebebi olarak nazma ahenk vermek gösterilir. Göz için olan kafiyenin, şairin his ve fikirlerinin ifadesini kısıtladığı belirtilir. Eski nazım şekilleri ve konularının, kısıtlı olup serbestçe fikir ve hisleri ifade ederek birbirlerini tekrarladıkları belirtilir.

Muhiddin'in *Yeni Edebiyat* (1914) kitabında anlatılan konulara göre eski edebiyattan örnekler verilir. Yeni anlayışı göre işlenen üslup bahsi ele alınırken mecazlardan, söz san'atlarından bahsedilir. Eski nazım şekilleri ile birlikte Fuzulî, Bakî, Nef'î, Nedim, Şeyh Gâlip, Kâni gibi eski edebiyatın temsilcilerinin hayatları ve eserleri hakkında bilgi verilir.

Mehmet Hayrettin'in *Tarih-i Edebiyat Dersleri* (1914) kitabı eski edebiyatı ele alırken Fuzulî, Bakî ve Nedim'in yaşadığı dönemlere göre değerlendirir. Edebî türleri esas alan bir düzenlemeden yoksundur. Edebî şahsiyetlerin biyografileriyle ilgili hemen hemen hiç bir bilgiye rastlanmaz. Edebî eserlerin değerlendirilmesi metin tahliline dayanmaz.²³

Rüşdiyeye nazaran idâdî ve sultânîdeki örneklerin çeşitliliği dikkat çekicidir. Öncelikle verilen örneklerin yazarları belirtilir. Şiir örnekleri, nesir örneklerine göre daha fazladır. Ayrıca şiirdeki örneklerde eski edebiyattan daha fazla yararlanılmıştır. Meselâ Fuzulî, Şeyh Gâlip, Bâki en çok örnek alınan şâirlerdir. Bunun sebebini, şiirin hem nazım, hem nesir şeklinde kabul edilmesine; hayali hakikate dönüştürerek zekâya hitap etmesine; zihinsel gelişime katkıda bulunduğuna fikrine bağlayabiliriz.

Klâsik belâgat anlayışından çok yeni üslup anlayışı, edebiyatın ahlâkî yönünden çok estetik ve san'at yönü, batılı edebiyat bilgileri/türleri ağırlık kazansa da kelâm kültürümüzün izlerini görmek mümkündür. Unutulmamalıdır ki Osmanlı toplumunda edebiyat, asırlarca dinî ilimler ile birlikte öğretilmiştir. Böylece bu kültürün öğretici taraflarının daha etkili olduğu kanaati hâlâ hüküm sürmektedir. Ayrıca bu kültüre vâkif olduğunu göstermek de yazarlara bir ayrıcalık kazandırmaktadır.

"İyi yazmak için iyi düşünmelidir" kuralı ile iyi eserlerin okunması öğütlenir ki bunların çoğu eski edebiyata aittir. Böylece öğrencilerin zevkleri ve düşünce yapıları terbiye edilecektir. Zevk terbiyesi ile öğrenci güzeli çirkinden ayırt ederek, tenkid fikrini geliştirecektir.

23 Bu esere kütüphanelerimizde ulaşamadığımız için, çalışmayı değerlendirirken Nurullah Çetin'in "Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği" [Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988, s. 306-316] adlı yüksek lisans tezinden faydalandık.

Edebiyat dersine yeni, batılı tarzda bir yön verilse bile konuların anlatımında kullanılan öğretim materyalleri eski edebiyata aittir. Şiirde gerçekçilik savunulsa da hayallerin, mazmunların anlatımından; ahengi sağlayan aruzdan; üsluba estetik katan ve zevki geliştiren edebî san'atlardan; tenkidde belâgatın işlenmesinden; nesrin geliştirilmesi salık verilse de seciden; eski nazım şekilleri/türlerinden vazgeçilemez.

Netice olarak idâdî öğrencisini gördüğü eski edebiyat eğitim ve öğretimi günümüze göre çok yönlü bir şekilde ele alınır. Edebiyat öğretiminin temeli “iyi okumak, iyi düşünmek ve iyi yazmak” üzerine kurulmaya çalışılır.

Yüksek Okullar

Tanzimat'tan sonra Türk edebiyatı öğretimine yer veren yüksek okullar arasında Harbiye, Dârülfünûn, Mülkiye, Hukuk ve Medreseyi görürüz. Bu okullarda okutulan edebiyat kitaplarından klâsik belâgat ve kitabetin yanı sıra edebî bilgiler, edebiyat nazariyesi, üslup, kompozisyon, Batı edebiyatı, edebiyat tarihi gibi konuların anlatıldığını tespit etmekteyiz.

Kronolojik olarak ilk sırada Süleyman Paşa'nın iki cilt olan *Mebâni'l-İnşâ* (1871-1872) adlı eserini görmekteyiz. Süleyman Paşa, bu eserini hem Arap/Fars, hem Fransız edebiyatı nazariyelerinden faydalanarak meydana getirmiştir.²⁴ Eser, ilm-i inşâ ve ilm-i edebî tarifi ile başlar. İlm-i inşâ, edebiyatçılara göre muteber olan âdâb ve eda ile belîğ ve fasih olan ibareleri, makama uygun bir şekilde beyan için nesrin kurallarını belirleyen bir ilimdir. İlm-i inşâ'nın sonradan kazanılan bir meleke olduğu belirtilir. İlm-i edeb, lâfız ve kitabet cihetiyle ele alınır; ilm-i edebî, klâsik anlayıştaki gibi lügat, sarf, iştikak gibi fenleri içermekle beraber kitabet ve inşânın tahsiline de yardımcı olduğu belirtilir. Zira iyi yazmanın ilk şartı iyi düşünmektir.

Daha sonra kelime ve kelâm arasındaki fark, her ikisinin de şartları ve türleri incelenir. Fesahat ve belâgat, klâsik anlayış içerisinde tarif edilir; fakat Batı retoriği açısından sınıflandırılır. Edebî san'at kadrosu bakımından da oldukça zengin bir kitaptır.

Paşa, kitabın sonunda şiir bahsini ele alır. Hayaller ve ilhamlar şiirin tabiatıdır, der. Hayaller, nefsânîdir ve şâirlerde en fazla bulunur. İlhamlar, ilahîdir

24 Bu eserin değerlendirilmesinde Prof. Dr. Kâzım Yetiş'in “Edebiyat Nazariyesi sahasında Batıya Açılan İlk Kitap: *Mebâni'l-İnşâ*” adlı makalesinden faydalanılmıştır. Kâzım Yetiş, “Edebiyat Nazariyesi Sahasında Batıya Açılan İlk Kitap: *Mebâni'l-İnşâ*”, *Mehmet Kaplan'a Armağan*, İstanbul, Dergâh Yay., 1984 s. 306-316. Kâzım Yetiş, makalesinde, Süleyman Paşa'nın bu eserinde, Emile Lefranc'ın *Abrégé du Traité Théorique et Pratique de Littérature* adlı eserinden yararlandığını belirtmiştir. Ayrıca Süleyman Paşa'nın kendisi de, “Kütüb-i Edeb-i Arabiyye'den *Meseli's-Sâir* ve *İzâhi'l-Meânî* ve Farişi'den *Menâzirü'l-İnşâ*” adlı eserlerden yararlandığını açıklar.

ve yalnız hakikî şâirlerde bulunur. Paşa daha sonra klâsik edebiyat anlayışıyla kafiye, vezin ve bahirler hakkında bilgi verir.

Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniye*(1881) kitabında belâgatı, dilin güzel yazma yollarını gösteren bir ders olarak işler. Bu çerçevede fesahat, ilmi meânî, ilm-i beyan, ilm-i bedî üzerinde durur.

İlm-i meânîde kelâmın hale göre ifadesi anlatılır. Terkib, müsnedünileyh, müsned, mütemmimat-ı cümle, isnad-ı haberî, inşâ, atif, rabt, icaz, itnâb konuları işlenir. İlm-i beyanda hakikat, lâfz-ı müsterek, menkul, mürtecel, teşbih, mecaz, kinaye, tariz, istiâre, lügazden bahsedilir. Ahmet Cevdet Paşa, özellikle ilm-i beyan bahsini kendisinden önce yayımlanmış belâgat kitaplarına nazaran daha detaylı işler. Teşbih, istiâre ve kinaye çeşitlerindeki fazlalık göze çarpar.

İlm-i bedî, belîğ sözün süslenmesi ve güzelleştirilmesidir; mânâya ve lâfza ait san'atlar diye iki kısma ayrılır. Ayrıca bu san'atlara ek olarak bazı san'atlar ile ayrı bir fasılda san'at-ı tarihin de burada işleneceği belirtilir.

Hâtimedede bir kompozisyon meselesi olan ibtida, tahallüs, intihadan söz edilir.

Recâîzâde Mahmud Ekrem, edebiyat öğretiminde büyük bir yenilik yaparak *Tâlim-i Edebiyat*(1882)²⁵ adlı eseri ile klâsik belâgat anlayışı yerine batılı anlayıştaki üslûbu getirir. Üslupta dikkat edilmesi gereken hususları incelerken önce Fesahatı ele alır. Fesahat, ifadenin doğruluğu ve kelimelerin birbirine uygunluğudur. Fesahatı bozan galat-ı tahakkümî (kıyasa muhalefet), za'f-ı telif, ta'kid, garâbet, tetâbu-ı izâfât, kesret-i tekrar, tenâfür gibi bilinen unsurların yanı sıra daha önceki kitaplarda görülmeyen şiveye mugâyeret, imlâsızlık gibi yeni bahisleri de inceler. Böylece bir klâsik belâgat konusu olan fesahata farklı bir şekilde yaklaşılır.

Recâîzâde'ye göre ilm-i beyan ve edebî san'atlar, üslûbu süsleyip güzelleştiren araçlardır. Edebiyatın san'at yönü ile birlikte psikolojik yönü de ifade edilir. Mecazları öğrenmenin insana sağlayacağı faydalar şu şekilde sıralanır: Fikir ile hayali, esas ile görünüşü birbirinden ayırma; kelimelerin gerçek mânâlarını anlama; fikir ile üslûp arasındaki münasebeti kavrama; meşhur ediplerin ifade tarzlarını öğrenerek birbirinden ayırt etme; edebî güzelliklerin ruhta ve kalpteki tesirlerinin mahiyetini tanıma. Mecazın çok kullanılmaması gerektiğini söyler. Bu noktada eski edebiyatçılarımızı eleştirir.

“Mecaz-ı tahayyülî” başlığı altında edebî san'atlardan bahsedilir. Mecaz-ı tahayyülî, fikirleri gerçek önem ve tesirlerinden çok daha ileri derecede önemli ve tesirli göstermek veya eşyanın şekil ve görünüşlerini değiştirip zenginleştirmektir. Böylece fikrin seçkinliği, kuvveti ve gösterişi artırılır. Edebî san'atla-

²⁵ Bu eserin incelenmesinde Kâzım Yetiş'in *Tâlim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sahasında Getirdiği Yenilikler* adlı kitabından yararlanılmıştır.

rın çoğunluğu klâsik anlayıştaki tarifleri ile verilirken kullanımları ve tarifleri ile ilgili yeni açıklamalar yapılır.

Edeb-i kelâm, teşhis ve intak (eski belâgat kitaplarında istiâre-i temsiliyye içinde verilir), istifham, nida, kat', tedric, telmî', vasf-ı tahsinî, icad ve tervic-i elfâz gibi san'atlara da burada ilk defa rastlanır.

Daha sonra yazdığı ve Zeyl-i Tâlim-i Edebiyat olarak yayınladığı *Kudemâdan Birkaç Şâir* (Konstantiniye, 1305, 60 s.) de Fuzûlî, Nef'î, Nâbi gibi klâsik dönem şâirlerimizin biyografileri verilir.

Elhac İbrahim'in *Şerh-i Belâgat* (1884) ve *Edebiyat-ı Osmaniyye*, Abdurrahman Süreyya'nın *Mizânü'l-Belâga* (1886) ile oradaki bazı konuların açıklaması olan *Sefîne-i Belâgat* (1888)²⁶ kitaplarında klâsik belâgat anlayışı ile birlikte Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmaniyye*'sinin tesiri görülür.

Abdurrahman Fehmi'nin Mekteb-i Hukuk için hazırladığı *Tedrisat-ı Edebiyye* (1884-1885) I. Kısım kitabı *Tâlim-i Edebiyat*'ın etkisindedir.

Üslûb-ı mecazî yahut turuk-ı ifade başlığı ile yazar, Recâizâde'nin yolundan gider ve edebî san'atları üslûp çerçevesinde düşünür. Yalnız konuya yaklaşımında san'atların açıklanmasında ondan ayrılır.

Ali Ekrem, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye* (1910) kitabında eski edebiyatı sadece edebî devirler açısından anlatır.

Fâik Reşad, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye* (1913) kitabında nazım ve nesir başlığı altında önce nazım ve şiir arasındaki farkları ele alır. Edebî ve beliğ sözün şiir olduğunu belirtir. Şiirin mutlaka manzum olması gerekmez. Kafiyenin verdiği ahenkle manzum olan şiire daha çok ilgi vardır. Bununla beraber şiirin mutlaka vezinli ve kafiyele olması gerekmez. Fâik Reşad, aruzu hece vezninden üstün bulur. Eski Osmanlı şâirlerini devirlerine göre değerlendirir; eserlerinden örnekler verir. Osmanlıların Arap ve Fars edebiyatı etkisinde kaldıklarını belirtir.

Eski nesrimizi sade ve anlaşılır olmaması açısından eleştirir. Bununla beraber edebiyat çalışmaları için eski eserlerin de incelenmesi gerektiğini vurgular.

Mehmet Akif, *Kavaid-i edebiyeye* (1913) risalesinde²⁷ bir eserin plânı ile üslûbu arasındaki uyum üzerinde durur. Dîvân şâirlerini ve buna örnek teşkil et-

26 *Sefîne-i Belâgatın* giriş kısmında edebî ilimlere yardımcı olmak açısından tenkid ele alınır. Tenkid, edebî, siyasi san'at eserlerindeki fikir ve hayalin güzelini, çirkinini ayırt etmektir. Tenkidin zıddı tezyiftir. Tenkidin maksadı her şeyin güzelini makbulünü seçip almak olup münekkidin becerisi ile beraber kusursuz olması lâzımdır. Yazar, tenkid bahsinde "kritik" kelimesi yerine "muâhezat-ı edebiyeye" kelimesini kullanır. İstilah-ı edebiyede tenkid, genel yarara göre edebiyat ve san'at eserlerini iyice incelemek ve değerlerini ortaya çıkarmaktır.

27 Mehmet Akif'in bu eserinin tamamına kütüphanelerimizde ulaşamadık. 16 Nisan 1329 tarihli *Dârülfünûn* dergisinin ikinci cildinin beşinci sayısında (s. 1-15) bulabildiğimiz kısım ile değerlendirdik.

mesi açısından Fuzulî'nin Leyla ve Mecnun adlı eserinin plânsız olmasını eleştirir.

Ali Ekrem, *Lisân-ı Edebiyat* (1914)'ta nazım ve nesir üzerinde durur. Bir nazımın şeklinin, vezninin ve kafiyesinin tertip şeklinden meydana geleceğini söyler. Nazımın zenginliğinin, ahengi olan aruzdan geldiğini belirtir. Aruz veznini detaylı bir şekilde ele alır. Taktî' ve imale çeşitlerini örnekleri ile işler. Osmanlı lisânında en çok kullanılan vezinleri, cetvel halinde basit ve mürekkekb, kısa ve uzun vezinler diye gösterir.

Kafiyenin tanımı ve çeşitlerinden örnekler verir. Nazımdan nesre geçen güzel terkipleri söz konusu eder. Nazım dili ahenge dayalı olduğu için nesirde kabul edilmeyen bazı kusurların, burada kabul görmesinin doğal olduğunu belirtir. Nesirde bir cümlelerin takdim veya tehiri belâğatın gerektirdiği hususlardan olduğunu, nazımda takdim ve tehiri ise ahenge ulaşmak için gerekli olabileceğini ifade eder.

Eski nazım şekillerini sıralarken kısaca tasavvuf akımına da değinir. Yazar, bu akımı metruk addetmekle beraber tevhid, naat, ilahi gibi tasavvuf nazımlarının hâlâ kullanıldığını belirtir. A. Hâmid, Tevfik Fikret ve Cenâb Şahabettin'de de bunların görüldüğünü açıklar.

Eski ediplerin çoğunun şekil ve edanın saltanatına mahkûm kaldığını söyler. Mesnevî, kıt'a ve beyit tarzındaki eserleri güzel bulur. Çünkü şeklin etkisi bu tarzlarda azdır.

Ömer Ferit Kam, *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı Dersleri* (1915-1916) adlı kitabında²⁸ klâsik eserlerin incelenmesinin önemi üzerinde durur. Eski eserlerin, taklit için değil tedkik için okunduğunu ve hiç bir medenî ülkenin mâzî ile bağı kesemeyeceğini, tarihini inkâr edemeyeceğini belirtir.

Yazar, "edebiyat" kelimesinin zarafet, usululuk, herkese iyi davranmak manasındaki "edeb"den türemiş olduğunu belirtir. Eski edipler, edebiyat veya edebî ilimleri iyi ve güzel ahlâka ulaştırılan bilgi yolu olarak görürler.

Eski edebiyatı eleştirerek şâir ve yazarların, Arapça ve Farsça kelimeleri bir kaideye göre değil keyiflerine göre kullandıklarını söyler. Böyle olunca yazarlar hüner göstermek çabasına düşmüş ve Türkçe'ye güzel bir şekil verememişlerdir. Bir fikri sekiz farklı kelime ile ifade ederken kelime bolluğundan fikir iflâs etmiştir. Yazara göre eski eserlerin hepsinde göze çarpan "lu'be-i bî-sûd" ["faydasız oyun"] lügat oyunları ile cinas oyuncakları bu kötüye kullanmanın en önemli şâhitleridir. Bu faydasız süslemelerle bizi ciddi bir edebiyata sahip olmaktan alıkoymuşlardır.

Ferit Kam, şiiri bir amaç uğrunda vezinli, kafiyeli ve hayalî söz şeklinde tanımlar. Usta edipler için vezinli veya vezinsiz hayalî sözler şiirdir.

²⁸ Bu eserin incelenmesinde Halil Çeltik'in *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı* (Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1998) adlı kitabından yararlanılmıştır.

Lâtîfî, Ali Şîr Nevâî, Hâfız-ı Şîrâzî'nin beyitlerinin bizdeki şiir anlayışını gösterdiğini ifade eder. Bazı şâirlerin şiirin konusunu, amacını tasavvufta gördüğünü söyler. Ferit Kâm bunu doğru bulmaz. Tasavvufî şiirler, şiirin sadece bir koludur. Bazı şâirlerin de tasavvufu anlamadığını belirtir. Meselâ kevser şarabı derken kastedilen şarabı, Kıbrıs şarabı veya Sakız mastikası sanmışlardır. Dünyevî zevkleri anlatanlarda tasavvufî meseleler aramanın yersiz olduğunu açıklar ve Nevâî'nin *Mahbûbü'l-Kûlûb* adlı eserini buna örnek olarak verir.

Ferit Bey, nesirde nazma göre Arapça ve Farsça kelimelerin daha fazla kullanıldığını belirtir. Duyulmamış kelimeleri kullanmak moda olup sözlüğe bakmadan anlamak mümkün değildir, der. Ona göre mânâyâ ait güzellikler ön plânda tutulmamış; kelimelerdeki seslerin ihtişamı göz önüne alınmıştır. İbni Haldun da güzelliği kelimelere mahsus görüp mânâyı ikinci plâna itmiştir. Nazım ve nesirde söz san'atı ancak kelimelerle ilgili olup mânâ ile ilgili değildir.

Daha sonra dîvân kelimesinin çeşitli manaları ve hamsenin kaynağı üzerinde durur. Aruz vezni, Arap ve Fars edebiyatları hakkında da tarihî bilgiler ve örnekler verir. Araplardan İmrü'l-Kays, Antere b. Şeddâd, Tarafe b. Abdü'l-Bekrî; İrânlılardan Sadî-i Şîrâzî, Örfî-i Şîrâzî'nin şiirleri ile birlikte Bakî'nin, Sadî-i Şîrâzî'yi taklit eden şiirlerini gösterir.

Yazar ayrıca İrân edebiyatının, Osmanlı şâirleri üzerinde en fazla etkisi görülen kısmının "tasavvuf edebiyatı" olduğunu belirtir. Gaznevî, Feridüddin-i Attâr, Mevlâna Celâleddin-i Rumî gibi mutasavvıfların hayatları ve eserleri hakkında bilgi verir.

Yazar, kitabın son bölümünde şiirde kullanılan mazmunların sınıflandırılmasını da verir.

Ali Ekrem, Dârülfünûnda okuttuğu *Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri Nesir ve Nazım Kısım* (1915-1918)'nda nazım ve nesir dilinin zaman içerisinde geçirdiği evreleri, uğradığı değişiklikleri ve yenilikleri ele alır.

Yazar, eskilerin cümleleri birbirine bağlayarak konuşma dilinden uzaklaştığını, böylece cümlelerin uzayıp dağıldığını ve sonuçta da fikrin kaybolduğunu belirtir. Bir nefeste durmak, nesirde de geçerlidir. Yazarlar, devlet büyükleri ve âlimler arasından çıktığı için birbirine bağlı, sıralı uzun cümleler yazmak alışkanlığı, onların resmî ve ilmî dil kullanmalarından ileri gelir. Fuzûlî'nin *Şikâyetnâme'si*, *Nâima Tarihi* buna örnek verilir.

Nazım dilinin meydana getirilmesinde kelime ve tamlamaların takdim ve tehiri, icazı, kasrı, itnâbı, birbirini takibi, vezin ve kafiyelerin tertibi, eski nazım şekilleri anlatılır. Vezin bahsinde şiirde istibdadın olmayacağı ve hem aruz, hem de hece vezni ile yazılması gerektiği vurgulanır.

Enver Kemal Bey'in *Türkçe Edebiyat Dersleri* (1917)²⁹ adlı eserinde şiirde tasvirin önemine değinilir. Yazar, tasviri aynen, meâlen ve hayalen olmak üzere-

29 Bu kitabın ulaşabildiğimiz nüshası eksik olduğu için ancak ilk 48 sayfasını inceleyebildik.

re üçe ayırır. Her üç tasvir de makbuldür, fakat en zoru aynen tasviridir. Zira resim san'atı ile ilgilidir. İnan kültüründe resim san'atı gelişmemiş olduğundan, mübalâğaya meyilleri sebebiyle de Fars edebiyatı hayalî tasvire önem vermiştir. Eski edebiyatımız da Fars edebiyatından etkilendiği için hayalî tasvire ağırlık verir. Aruz ve hece vezni, eski nazım şekilleri de ele alınır.

Ali Ekrem, *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri Mesâlik-i Edebiyye* (1917-1918) kitabında edebî akımlardan bahseder.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan hicrî XII. asra kadar olan “Edebiyat-ı kadîme” devrinde “Tasnifiyyûn mesleği” ve “Mutasavvıfa mesleği” edebiyatta etkilidir. Arap ve Acem edebiyatlarının Eski Türk Edebiyatındaki tesirlerinin büyüklüğünü vurgulayan yazar, mutasavvıfa üzerinde pek durmaz ve hemen tasnifiyyûna geçer.

Ali Ekrem, “tasnifiyyûn mesleği yahud edebiyat-ı tasnifiyye”nin,³⁰ eski Yunan edebiyatından kaynaklandığını belirtir. Eflâtun'un san'at nazariyesini açıklayarak Batı'daki klâsizm akımının özelliklerini verir.

Edebiyat-ı tasnifiyyenin edebiyat-ı şarkiyeye en büyük etkisini, “taklid-i kudemâ” ve “perestîşkâri-i elfâz ve eşkâl” şeklinde özetler. Arapların ve Acemlerin de Yunan medeniyetinden etkilendiğini bununla birlikte Arap ve Fars edebiyatlarında edebiyat-ı tasnifiyyûnun etkisinin pek fazla olmadığını belirterek Arap şiirinde konu birliğinin olmamasını, Fars şiirinde mübalâğanın çok olmasını eleştirir.

Osmanlı edebiyatının tasnifine geçmeden önce onun kaynağı olan Arap ve Acem edebiyatlarının ele alınması gerektiğini ifade eder. Özellikle Türk edebiyatındaki Fars Edebiyatının etkilerine değinir.

Yazar, ilim ve fennin edebiyata tesirlerinden bahsederken ulûm-ı âliye olarak belirttiği meânî, beyan, bedî, hikmet-i kadîme, siyer ve tarih, mantık, heyet fenlerinin edebî tesirlerinin çok önemli olduğunu söyler.

Meânî, beyan ve bedîden³¹ “Fünûn-ı Sülûse-i Edebiyye” olarak bahseder. Eski ediplerin, özellikle beyana ve bedîe fazlasıyla vâkıf olduklarını belirtir. Meânîyi de iyi bilmelerine rağmen belâgatı, çoğunlukla bedînin gerektirdiklerine feda ettiklerini söyler. “Tasannu-perverler”in “bülegâ”dan fazla olduğunu açıklar.

Edebiyat-ı Tasnifiyyede meânî bahsinde fesahatın, kelâmıda temizlik demek olduğunu fakat eski ediplerin bunu, Arapça ve Farsça kelimelerde aradığını belirtir.

Beyan bahsinde ise ifadenin çeşitli yollarının ve her kelimenin hakikat ve mecaz mânâlarının olduğunu açıklar. Beyanın, sadece edebiyat-ı tasnifiyye

30 Ali Ekrem, bu tâbirleri Fransızca “classique-klâsik” teriminin karşılığı olarak kullandığını söyler.

31 Burada değinilmekle beraber hakkında herhangi bir açıklama yapılmaz.

için değil; her edebî akım için önemli olduğunu söyler. Çünkü “üslûb-ı mecazî ihtiyar olunmadan hiç bir eser-i edebî yazılamaz” der. Mecazları, Farsça ve millî olarak ikiye ayırır. Farsça mecazlar üzerinde çok durur ve her grup mecazdan örnekler verir. Ayrıca eski edebiyatta çok kullanılan mecazların bir cetvelini de yapar. Bu cetveldeki kelimelerin, hem tasavvufta hem de tasavvuf dışında kullanılabileceğini ifade eder. Ali Ekrem, klâsik ilm-i beyanın unsurlarını üslup bahsine taşımıştır.

İbrahim Necmi'nin *Tarih-i Edebiyat Dersleri* (1922) kitabında eski edebiyatı “Edebiyat-ı Atika” başlığı altında değerlendirir. VIII. ve XIII. hicri asırlar arasında yetişmiş Mevlâna Celâdettin-i Rumî, Sultan Veled, Yunus Emre gibi edebî şahsiyetler ve eserleri tanıtılır. “Edebiyat-ı Cedide” başlığı altında da eski edebiyat takipçilerini verir: Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, Sâmi Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, Diyarbakırlı Said Paşa, Sırrı Paşa, Kâzım Paşa, Muallim Naci.

Yüksek okuldaki eğitim seviyesi itibariyle örneklerde daha seçici davranılmıştır. İfadeye güzellik verenin belîğ söz yani şiir olduğu ifade edilir. Şiirde hem eski edebiyattan, hem de yeni edebiyattan örnekler görülür. Bununla beraber Nef'î, Nedim, Nâbî, Bâki ve Fuzûlî en çok tercih edilen şâirlerdir. Eski edebiyatta şâir padişahlara da yer verilmiştir ki bu durum, yaşanan devirdeki romantizm akımı ile alâkalıdır. Eskinin ihtişamına duyulan özlem ve milliyetçilik duyguları bu akımı beslemiştir. Ayrıca eski eserler, kültürel miras olarak görüldüğünden eski edebiyat bilmenin, edebiyat öğretimine katkı sağlayacağı söylenir. Aruzun üstünlüğü kabul edilmekle beraber uygulaması sistemli hale getirilmeye çalışılır.

Anlatılan derslerde şiir örnekleri, daha çok verilmekle beraber orta öğretime göre nesir örneklerindeki artış göze çarpmaktadır. Kadın yazarlara da daha çok rastlanmaya başlanır.

Klâsik belâgat konularından fesahat, en fazla göze çarpar. Fesahat, daha çok hitabet ve kitabet yönünden; ilm-i meânî, ilm-i beyan ve ilm-i bedî de üslûp açısından değerlendirilir. Meselâ Abdurrahman Süreyya'dan sonra söz san'atlarına çok az rastlanır. Sözlü ve yazılı ifadenin kuvvetli, tesirli ve seçkin olması önemlidir. Burada artık meslek sahibi olacak öğrencilerin sosyal yönlerinin geliştirilmesi düşünülmektedir.

Nazım ve nesirde edebî türlerin çeşitliliği söz konusudur. Fakat en fazla eski nazım şekillerinden örnek verilmektedir. Tenkid, edebî akımlar, insan psikolojisi gibi yeni konular, edebiyata artık yerleşmektedir.

Genelde Eski Edebiyatın edebî san'atlara, mânâdan çok şekle önem vermesi eleştirilir. Eski Türk Edebiyatındaki Arap ve Fars edebiyatlarının etkileri her ne kadar eleştirilse de yaradılış felsefesi, hikmet bilgisi, vahdet-i vücud, peygamber tarihleri, hikâyeleri, Kur'an ve hadisler gibi hususların, göz ardı edilemeyeceği belirtilir. Klâsik edebiyatın, dilde seçici olmaya önem verdiği; bunun

için de eski ediplerin, Arapça ve Farsça kelimelere ağırlık verdiği, Türkçe kelimeleri az kullandığı açıklanır.

Özetle Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki dönemde siyasî ve kültürel hayatındaki yeniliklerin, yüksek öğretime yansması, orta öğretime göre daha fazla gözlemlenir. Devrin eğilimleri doğrultusunda yabancı kaynaklara ve yeni edebiyat eğitimine ağırlık verilmeye başlanmakla beraber *kelâmın* tesiri hâlâ geçerlidir.

Önceleri yaşanan kültür muhitinde edebiyatın estetik ve zevk yönü ön plânda tutulmuştur. Ahlâk ve inanç sistemi çerçevesinde çizilen edebî güzellik öğretilmek istenir. Edebiyat, ilahî ve insanî güzellikleri dile getirmek için kullanılan bir araçtır.

Batının etkisiyle edebiyatın da bir ilim olduğu kabul edilerek ders kitapları yazılmaya başlanmıştır. İlk edebiyat ders kitaplarında daha çok belâgat ve edebiyat bilgileri işlenir. Arap belâgatı ile klâsik edebiyat esas alınmaktadır. Osmanlı bürokrasisinde kitabet ve arşivin önemli bir yer tutması belâgatın gelişmesini sağlamıştır. Dil hünerleri açısından Türkçe'ye göre daha gelişmiş durumda bulunan Arapça ve Farsça da bu gelişmeye katkıda bulunmuştur. Ayrıca dönemin sosyal ve kültürel yapısı düşünüldüğünde Arap ve Fars edebiyatlarını tahsil etmenin, öğrenciye prestij sağlayacağı da göz ardı edilmemelidir.

Ders programlarını incelediğimizde klâsik belâgata önce üslup bahsi dâhil edilir. Kitabet yani duruma ve makama uygun söz söyleme göz önünde bulundurularak işlenen üslûp bahsi, zaman içinde batı edebiyatının da etkisiyle batılı bir yön almıştır. Kitabetin bünyesinde işlenen nesir, üslûbun gelişimiyle farklı bir kompozisyona sahip olmuştur. Fakat klâsik kitabetin de kendi içinde belli bir kompozisyonu vardır. Söze nasıl başlanacağı, hitabetin nasıl olacağı, konunun nasıl işleneceği belli kurallara bağlıdır. "Yazmadan önce iyi düşünmek" düsturu temel alınır. İyi düşünmek için de iyi eserler yani büyük üstatların eserlerini okumak lâzımdır. Edebiyatın klâsik eserlerini okumak öğrenciye tavsiye edilir. Şiir, edebiyat öğretimine burada dâhil olur. Özellikle Divân Şiiri, bilgi ve estetik yönünden bir öğretim aracı olarak görülür. Eski nazım şekilleri, türleri, edebî san'atlar, aruz şiir öğretiminin vazgeçilmez unsurlarıdır.

Kaynaklar

- Akkutay, Ülker, *Enderun Mektebi*, Gazi Üniversitesi, 1984.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye)*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Atay, Hüseyin, "Fatih, Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnâmeler", *Vakıflar Dergisi*, 1991, c. XII, s. 171-235.

- Aytaç, Kemal, "Osmanlı İmparatorluğunun Okul Kuruluş Sistemi", *Milli Kültür*, 1981, c. III, sy. 1, s. 9-13.
- Baltacı, Cahit, *XV-XVI Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.
- Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1989.
- Cazim, *Belâgat*, İstanbul, 1304.
- Çeltik, Halil, *Ömer Ferit Kam ve Asar-ı Edebiyye Tetkikatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 1998.
- Çetin, Nurullah, "Tanzimattan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.
- Chambers, Richard L., "The Education of a Nineteenth-Century Ottoman Alim, Ahmet Cevdet Paşa", *International Journal of Middle East Studies*, Ocak 1973, c. IV, s. 440-464.
- Darüşşafaka: Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, İstanbul, 1927.
- Dersaadet salnâmesi*, 1290, 1291, 1292, 1293.
- Dilâçar, Agop, "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, 1971, sy. 338, s. 83-145.
- Doğan, Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994.
- Edebiyat Terimleri Istılâhât-ı Edebiyye Muallim Naci*, Yekta Saraç (haz.), İstanbul: Ri-sale Yay., 1996.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, 3 cilt, İstanbul, 1939-1941.
- Ergün, Mustafa ve Duman Tayip, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Askeri Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları", *Yeni Türkiye*, Eğitim Özel Sayısı, 1996, c. II/VII.
- Ertan, Veli, "Tarihte Darülhilafe Medreseleri ve İhtisas Şubeleri", *İslam Medeniyeti*, 1982, c. V, sy. 4.
- Ertuğrul, Halit, *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumunda Etkisi*, Nesil Yayınları, 1998.
- Ferrard, Christopher, "The Belâgat-ı Osmaniye of Ahmet Cevdet Paşa and Its Critics", *Osmanlı Araştırmaları*, 1988, c. VII-VIII, s. 309-346.
- Ferrard, Christopher, "The Development of an Ottoman Rhetoric up to 1882 Part I The Medrese Tradition", *Osmanlı Araştırmaları*, 1982, c. III.
- Ferrard, Christopher, "Recazade Mahmud Ekrem's Talim-i Edebiyat and Its Contributions to Ottoman Literary Criticism: Part I", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1986, c. XXIV-XXV, s. 215-233.
- Ferrard, Christopher, "Recazade Mahmud Ekrem's Talim-i Edebiyat and Its Contributions to Ottoman Literary Criticism: Part II", *Osmanlı Araştırmaları*, 1986, c. VI, s. 139-161.
- Fortuna, Benjamin C., *Imperial Classroom, Islam, The State, and Education in The Late Ottoman Empire*, Oxford University Press, 2002.

- İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*, c. I, İstanbul, 1997.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1723-1923)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhâmid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Köprülüzâde Mehmet Fuat, “Anadolu’da Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış”, *Yeni Türk Dili Mecmuası*, XIII. asır, c. I, sy. 4, s.277-292; XV. asır, c. I, sy. 5, s.375-394; XVI. asır, c. I, sy. 7, s. 535-553, İstanbul, Şubat 1933.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2000.
- Levent, Agah Sırrı, “Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı”, *Türk Dili*, c. II, sy. 20, 1953, s. 495-505.
- Mahmut Cevat İbnüşeyh Nâfi, *Maârif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, c. I, İstanbul, 1337.
- Öztürk, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Öztürk, Faruk, “1908-1928 Yılları Arası Orta Öğretim (İdadi ve Sultani) Müfredat Programlarının Muhteva ve Amaç Bakımından Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1993.
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Saraç, Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi, 2001.
- Somel, Selçuk Akşin, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908, Islamization, Autocracy and Discipline*, Leiden, Boston, Köln: Brill, 2001.
- Tahirülmevlevi, *Edebiyat Lugatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- Topçuoğlu, Hayriye, “Cumhuriyet Öncesinde Yazılmış Ders Kitaplarında Dil ve Edebiyat Öğretimine İlişkin Görüşler ve Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Türkçenin Öğretimi Özel Sayısı, 2003, sy. 13, s.373-406.
- Toplum Hayatı*, “Abdülaziz Bey Osmanlı Âdet, Merasim ve Tâbirleri”, Duygu Arısan Günay (haz.), Kâzım Arısan, 1995, c. I, s.79-81.
- Uğurcan, Sema, “Ali Cânip ve Edebiyat Eğitimi”, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1989, sy. 1, s.145-158.
- Ünver, Süheyl, “Orta Zamanda Türkçe Takrir Üzerine Kısa Bir Mülâhaza”, *Tedavi Seririyatı ve Laboratuvar Dergisi*, 1937, c. VII, sy. 27, s.142-146.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.
- Vahapoğlu, M. Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1992.
- Yetiş, Kâzım, “Edebiyat Nazariyesi Sâhasında Batıya Açılan İlk Kitap: Mebâniü’l-İnşa”, *Mehmet Kaplan’a Armağan*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1984.
- Yetiş, Kâzım, “Abdurrahman Süreyya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
- Yetiş, Kâzım, “Belâgat (Türk Edebiyatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

- Yetiş, Kâzım, "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1987, 1992.
- Yetiş, Kâzım, "Halit Ziya Uşaklıgil'in Bilinmeyen Bir Eseri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1994-1997, c. XXVII, s. 311-392; 1998, c. XXVIII, s. 595-638.
- Yetiş, Kâzım, *Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1992.
- Yetiş, Kâzım, *Tâlim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara: Ankara Kültür Merkezi Başkanlığı, 1996.
- Yetiş, Kâzım, "Tanzimat Sonrasında Kullanılan Bazı Yeni Edebî İstihlaklar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Şubat 1985, s. 197-202.
- Yıldırım, Ali, *Türk Üniversite Tarihi*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1998.

Ders Programları

- 6, 5, 4, 3 Dershaneli Mekâtib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı, 1332 (1916).
- Beykoz İttihad ve Teâvün Cemiyeti Namına 1,5 sene Mukaddem Tesis Olunan Mektebin Ders Programı.
- Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye Salnâmesi, 1332 (1916).
- Dârü'l-hilâfe Medreseleri Ders Cetvelleri ve Müfredat Programı (TBMM Hükümeti).
- Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi 3. Sınıfa Mahsus Türkçe Kıraat Dersleri, 1334 (1918) eksik.
- Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi İhzarî, Kısm-ı Evvel, Tâlî, Âlî Ders Cetvelleri ve Müfredat Programı, 1332-1333, 1335 (1919).
- Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi Medresetü'l-Kuzat Nizâmnâmesi, Ders Programları ile Müderrisin Kadrosu ve Medâris Kanunu ve Nizâmnâmesi, 1338-1340 (1922-1924).
- Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi, 1330-1333 (1914-1917).
- Dârülfünun Dersleri, 1325 (1909).
- Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Talebe Rehberleri, 1334-1335, 1335-1336, 1337-1338, 1918-1919, 1919-1920, 1921-1922.
- Dârülfünun-ı Osmanî, 1920.
- Dârülmuallimat Programı (ibtidâî), 1330 (1914).
- Dârülmuallimîn İbtidâî Ders Programı, 1329 (1913).
- Dârülmuallimîn İbtidâî Ders Programı, 1330, 1331 (1914, 1915).
- Dârülmuallimîn İbtidâîlere Mahsus Müfredat Programı, 1330 (1914).
- Dârülmuallimîn Programı, 1312 (1894).
- Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimat-ı İbtidaiyye Talimatnâmesi, 1332 (1916).
- Ders Nâzırı Mustafa Âsım Efendi, Abdi Bey, *Leyli ve Niharî Hadika-i Meşveret Mektebi*, 1325 (1909).
- Dersaadet Kız Sanayi Mektepleri Sunuf-ı İbtidaiyye, 1329 (1913).
- Dersaadet Kız Sanayi Mektepleri Sunuf-ı Tâliyye, 1330 (1914).

- Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyyesinin İdare-i Dahiliyesine Mahsus Talimat, Program, Ders, Kitap Cetveli, 1317 (1899).
- Giridî Ahmet Kâmi, *Medrese-i Şarkiyye*, 1900.
- İlmiye Salnâmesi, 1334 (1918).
- İstanbul Dârülfünun Talimatı, 1329 (1913).
- Karesi İdadî Sultanî Lisesi Salnâmesi, 1339-1340 (1923-1924).
- Leylî ve Neharî Bakırköy İnas İttihad-ı Osmanî Mektebi Talimat-ı Dahiliyye ve Tedrisat-ı Müfredat Programı - 1328, 1331 (1915).
- Leylî ve Neharî Zükur ve İnas Aşiyân Mektepleri İbtidâî, Tâlî, Âlî, 1336 (1920).
- M. Şerif, *Rehber-i Tedris (1. kısım)*, 1327 (1911).
- Maarif Nezareti Salnâmeleri, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321 (1898, 1899, 1900, 1901, 1903).
- Mahalle Mekâtibinde ve Asâkir-i Şahanede Bulunan Kesâna Nâfi ve Hale Mutabık ve Muvâfık Okutturulacak Dersler, 1289 (1872).
- Mahmud Cevad İbnüşşeyh Nâfi, *Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 1338 (1922).
- Medârisde Fünun-ı Mütedavilenin Suret-i Tâlim ve Tedrisiyle Dershanelerinin Sureti İdaresi Hakkında Tasdik-i Âliyye İktiran Etmek Üzere Bulunan Talimatnâme Sureti ve 4 Senelik Teşkilât-ı Dersiyeye Mahsus Tedrisat-ı Müfredat Programı, 1330 (1914).
- Mehmet Esat, *Mîrat-ı Mekteb-i Harbiye*, 1310 (1892).
- Mehmet Esat, *Mîrat-ı Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn*, 1312 (1894).
- Mekâtib-i Âliyye-i Fenniyye Yani Dârülfünun-ı Sultanînin Nizamnâme-i Dahiliyyeyle Dürus Cetveli, 1293 (1876).
- Mekâtib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı (bir ve iki dersane ve muallimli mekteplere mahsus), 1329 (1913).
- Mekâtib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı 6, 5, 4, 3 Dersane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, 1329 (1913).
- Mekâtib-i İdadide Tedris Olunan Ulûm ve Fünunun Müfredat Programı, (5 ve 7 senelik) 1327 (1911).
- Mekâtib-i İdadiyede Tedris Olunan Ulûm ve Fünunun Müfredat Programı, 1325-1326, 1327 (1911).
- Mekâtib-i Sultaniyye Ders Programı (devre-i ibtidâî, evvelî, sâni), 1331 (1915).
- Mekâtib-i Sultaniyye Ders Programı, 1327 (1911).
- Mekâtib-i Sultaniyye Ders Programı, 1338 (1922).
- Mekâtib-i Sultaniyye Müfredat Programı (devre-i evvel ve sâni), 1338 (1922).
- Mekâtib-i Sultaniyyenin Sunuf-ı İbtidaiyye ve Tâliyyesinin Ders Programları, 1329 (1913).
- Mekteb-i Mülkiye 1339-1340 sene-i dersiyesi, 1339 (1923).
- Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi, 1337 (1921).
- Mekteb-i Sultanî Ders Programı, 1328 (1912).
- Mekteb-i Sultanî Ders Programı, 1327 (1911).

- Muallim Vahyi Ölmez, *Zamanî ve Fennî Millî ve Dinî Tedrisata Dair*, 1333 (1917).
 Robert Kolej Lisân-ı Osmanî Tedrisatına Mahsus Program, 1326 (1910).
 Salih Zeki, *Dârülfünun ve Şüubâtının Dürus-ı Âliyyesi*, 1326 (1910).
 Selânik Vilâyeti 1. Muallimler Kongresi Mecmuası, 1328 (1912).
 Şevketî, *Medâris-i İslâmiyye Islahat Programı*, 1329 (1913).
 Telif ve Tercüme Nizamnâmesi ve Mekâtib-i Sıbyan İçin Masabıkta Vaz Olunan Kitapların Beyannâmeleri, 1287 (1870).
 Ticarî, Sinaî, Ziraî, Umumî Şubeleri Hâvi İdadilere Mahsus Müfredat, 1332 (1916).
 Vilâyat-ı Şahanede Bulunan Leylî ve Neharî Mekâtib-i İdadiyyeye Mahsus Ders Programları, 1310 (1892).

Tanzimat to the Republic, The Education of Old Turkish Literature

Celile Eren ARGIT

Abstract

In this study we aimed to examine the instruction of Old Turkish Literature and its development through the era. First we tried to give general idea of the literature course curricula and course books that were studied in the schools before the Tanzimat period. Afterwards, we want to determine how the Old Turkish Literature was instructed, how it was developed between Republic and Tanzimat period (1839-1923), which means the milestone of our education system. We classified the curricula of rüşdiye, idâdî-sultânî and institutions of higher education according to their grades and arranged them chronologically. Afterwards, we tried to give information about Old Turkish Literature parts of literature course books that were studied in secondary and higher education by following the chronology. We summarized the general curriculum of Old Turkish Literature at the end of rüşdiye, idâdî-sultânî, institutions of higher education sections. Finally, we gave the bibliography of Old Turkish Literature instruction and the curricula.

Key Words: Old Turkish Literature, Rüşdiye, İdadi, Sultani, Curriculum.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eski Türk Edebiyatı Öğretimi

Celile Eren ARGIT

Özet

Eski Türk Edebiyatı öğretiminin zaman içindeki gelişimini incelemeye çalıştık. Öncelikle Tanzimat'tan evvelki dönemde okullarda geçerli olan edebiyat ders programını ve ders kitaplarını ana hatları ile vermeye çalıştık. Daha sonra eğitim sistemimiz için bir dönüm noktası olan Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki dönemde (1839-1923) Eski Türk Edebiyatı eğitimi ve öğretiminin nasıl yapıldığını, nasıl geliştiğini tespit etmek istedik. Bu dönemde açılan rüşdiye, idâdî-sultânî, öğretmen okulu, yüksek okulların ders programlarını seviyelerine göre sınıflandırıp kendi içlerinde kronolojik şekilde düzenledik. Sonra, sırasıyla ortaöğretim ve yüksek öğretimde okutulan edebiyat kitaplarından Eski Türk Edebiyatı ile ilgili kısımlar hakkında bilgi vermeye çalıştık. Rüşdiye, idâdî-sultânî, yüksek okul bölümlerinin sonunda Eski Türk Edebiyatı öğretiminin genel programını özetledik. Makalenin sonunda da Eski Türk Edebiyatı öğretimi ile ilgili kaynakça ile birlikte ders programlarının bibliyografyasını verdik.

Anahtar Sözcükler: Eski Türk Edebiyatı, Rüşdiye, İdadi, Sultânî, Müfredat.